

เมืองอ่างทองในมิติประวัติศาสตร์อยุธยา¹

ปรีดี พิศณุมาธิ²

บทคัดย่อ

ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเน้นศึกษาที่เมืองหลวงเป็นหลัก ทำให้เห็นภาพของเมืองพระนครศรีอยุธยาในฐานะศูนย์กลางของทุกมิติ โดยเฉพาะการเมืองการปกครอง และระบบเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามพื้นที่โดยรอบเมืองอยุธยาก็มีความสำคัญในฐานะหัวเมืองชั้นใน ซึ่งเป็นเมืองใกล้เคียงเมืองหลวงมากที่สุดและมีความสำคัญทั้งในด้านการรบและการเศรษฐกิจด้วย เช่นเมืองอ่างทอง ซึ่งมีพื้นที่ติดกับพระนครศรีอยุธยาผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ทั้ง 2 เมืองมีความสำคัญมาแต่อดีต ทั้งเป็นเส้นทางรบ เส้นทางหลบหนีในคราวที่มีเหตุการณ์คับขันในเมือง หรือเส้นทางพระพุทธศาสนา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเมืองอ่างทองหลายฉบับ เช่นพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ การเสด็จประพาสต้น ฯลฯ ที่แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองอ่างทองในฐานะอยู่ข้างอู่ข้าวอู่น้ำของอยุธยา และแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่ปรากฏวัดต่างๆ ที่มีอายุเก่าแก่ เช่นวัดป่าโมก วัดเขื่อน วัดสร้อย พระตำหนักคำหยาด ข้อมูลเกี่ยวกับอ่างทองจึงมีส่วนช่วยให้เข้าใจบริบทประวัติศาสตร์อยุธยาเพิ่มมากขึ้น

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์อ่างทอง หลักฐานประวัติศาสตร์ไทย

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยุธยา-อ่างทอง กับการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย” จัดโดยสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา วันศุกร์ที่ 22 มีนาคม 2562

² รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์สาขาศึกษาทั่วไป คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล อีเมล: predee.phim@mahidol.ac.th

Ang Thong in the Dimension of Ayutthaya History³

Predee Phisphumvidhi⁴

Abstract

Thai historical data of the Ayutthaya period tend to focus mainly on the capital city, creating a picture of Ayutthaya being the center of all dimensions especially regarding politics and economic systems. However, the area around Ayutthaya, such as Ang Thong, was important. As an inner city which is closest to the capital it was important as a battle field and an economic supporter. Past of Ang Thong is an area adjacent to Phra Nakhon Si Ayutthaya by the Chao Phraya River, which was used in the past as a battle route, on escape route in case of a coup d'état in the city or a Buddhism journey. From the Rattanakosin period, a lot of historical evidence concerning Ang Thong is valuable; the royal chronicles of Rattanakosin, letters of royal non-official visits of King Rama V show the importance of Ang Thong as the rice bowl of Ayutthaya, and cultural heritage sites such as Wat Pa Mok, Wat Khian, Wat Si Roi, Phra Tamnak Kham Yat. All Information about Ang Thong therefore helps to better understand the context of Ayutthaya history.

Keywords: History of Ang Thong, Thai historical evidence

³ This article is a revision of the seminar documentation on "Local History Ayutthaya - Ang Thong with the teaching and learning of Thai history" organized by the Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University, Friday 22 March 2019

⁴ Assoc. Prof. Department of General Education, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University. e-mail: predee.ph@gmail.com

บทนำ

แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา จะมุ่งเน้นที่เมืองหลวงคือพระนครศรีอยุธยามากกว่าพื้นที่รอบข้างอื่น เพราะเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดเกิดขึ้นในพระนคร แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าทั้งการก่อสร้างอาณาจักร การดำรงอยู่ของอาณาจักร ตลอดจนการล่มสลายของอาณาจักร ล้วนแล้วแต่สัมพันธ์กับพื้นที่รอบนอกด้วยกันทั้งสิ้น หากพิจารณาในเชิงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ก็จะพบว่า ทั้ง 4 ทิศรอบพระนครศรีอยุธยามีเมืองต่าง ๆ ที่มีความสำคัญแตกต่างกันตามบริบททางประวัติศาสตร์ บางเมืองเป็นเมืองทางศาสนา บางเมืองเป็นเมืองทางเศรษฐกิจ บางเมืองเป็นเมืองทางทหาร ทุกเมืองเป็นเครื่องพยุງความเป็นอาณาจักรอยุธยาตลอดระยะเวลากว่า 4 ศตวรรษ

ทางตะวันตกก่อนไปทางเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านเชื่อมต่อระหว่างเกาะเมืองกับชุมชนที่อยู่อย่างหนาแน่นไปยังเมืองอ่างทอง ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญทางตะวันตกเฉียงเหนือของอยุธยา ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองทั้ง 2 นี้ ในมิติต่าง ๆ

1. เมืองอ่างทองในประวัติศาสตร์ไทย

เมืองอ่างทองเป็นเมืองสำคัญหนึ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่อดีตโดยสามารถวิเคราะห์ให้เห็นบทบาทของเมืองได้ตามลำดับดังนี้

1.1 อ่างทองในฐานะเมืองโบราณสำคัญ

ลักษณะทางกายภาพของ “เมือง” ในสังคมบรรพกาลของคนสุวรรณภูมิมีลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าจะมีการย้ายถิ่นฐานเกิดขึ้นหลายครั้งก็ตาม ความเป็น “เมือง” ในความหมายว่าดินแดนที่มีผู้คนอยู่รวมกันและมีระเบียบข้อปฏิบัติในแนวทางเดียวกันเริ่มในสมัยที่ดินแดนสุวรรณภูมิเกิดชุมชนขนาดใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากชุมชนนับถือผีมาก่อน นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเรียกกลุ่มวัฒนธรรมยุคแรกของดินแดนสุวรรณภูมิว่า “ทวารวดี” เช่นปรากฏที่เมืองจันทเสน (จังหวัดนครสวรรค์) เมืองโคกไม้เดน (จังหวัดนครสวรรค์) เมืองอู่ทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) เมืองศรีมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เป็นต้น เมืองเหล่านี้มีลักษณะพิเศษคือมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อาจมีแนวกำแพงซ้อนกันหลายชั้น บริเวณภายในเมืองจัดแบ่งเป็นพื้นที่ใช้สอยต่าง ๆ เช่นที่อยู่อาศัย แหล่งโบราณสถาน ที่ประกอบพิธีกรรม สิ่งสำคัญคือลักษณะของผังเมืองโบราณนี้มักตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพราะต้องใช้น้ำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังขุดพบเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งเหรียญเงินที่แสดงว่ามีการติดต่อค้าขายกับภายนอกเป็นจำนวนมาก

เมื่อเมืองในประเทศไทยมีพัฒนาการที่ซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากการเข้ามาอยู่อาศัยของคนมากขึ้น มีระบบการปกครอง มีผู้นำ ทั้งทางอาณาจักรและผู้นำทางความเชื่อ เกิดการป้องกันเมืองที่แข็งแรง มีค่ายคูประตูหอรบ หรือมีระบบความปลอดภัยก็ทำให้การวางผังเมืองเปลี่ยนไป เช่นมีการสร้างป้อมที่มุมของกำแพงเมืองหรือ

มีกำแพงเมืองซ้อนกัน เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย กำแพงเพชร กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีหรือแม้แต่กรุงรัตนโกสินทร์

การวางผังเมืองที่เป็นระเบียบแบบใหม่ เริ่มขึ้นตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ดังเช่นเมืองสุโขทัยและเชียงใหม่ ส่วนเมืองอยุธยานั้นก็แสดงให้เห็นว่าลักษณะการวางผังเมืองแบบตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่วิศวกรชาวฝรั่งเศสได้ออกแบบแผนผังเมืองลพบุรีให้เป็นแบบตะวันตกและออกแบบป้อมปราการในเมืองบางกอกและอีกหลายเมือง (Phisphumvidhi, 2016) โดยมีแนวกำแพงเมืองและแบ่งส่วนการใช้สอยในเมืองอย่างชัดเจน เช่นที่พักอาศัย ศาสนสถาน การสาธารณูปโภคและอื่น ๆ ซึ่งจะเป็ต้นแบบของเมืองอื่น ๆ ในประเทศไทยต่อมาอย่างไรก็ดี การวางผังเมืองที่ดูจะมีวิวัฒนาการมากที่สุดคือเมืองบางกอกหรือกรุงเทพฯ ที่นับแต่สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325 เป็นต้นมาได้มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับ ตามบริบทของสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนไป

เฉพาะเมืองอ่างทองเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มภาคกลางที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีแม่น้ำสำคัญ 2 สาย ไหลผ่านคือแม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นแหล่งเกษตรกรรมทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ที่จะส่งผลผลิตมายังเมืองหลวงอย่างสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้อ่างทองจึงเคยเป็นชุมชนโบราณมาแต่อดีต เช่น การค้นพบร่องรอยของคูเมืองที่บ้านคูเมือง ตำบลหัวไผ่ อำเภอแสวงหา (Fine Arts Department, 2016) มีลักษณะเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบ มีคลองขุดเชื่อมกับคูเมืองและแม่น้ำธรรมชาติ มีพื้นที่ประมาณ 250,000 ตารางเมตร หรือประมาณ 150 ไร่ พบร่องรอยการเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่แรกเริ่มประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมาจนถึงสมัยทวารวดี มีซากวัดร้าง และพระพุทธรูปก่อนสมัยลพบุรี พบเศษกระเบื้องถ้วยชามเป็นดินเผา ลายเชือกทาบ และเคลือบสี รวมทั้งได้พบโครงกระดูกมนุษย์โบราณอีกจำนวนหนึ่ง ได้พบพระพุทธรูปหินทั้งหินทรายสีชมพู และสีเทาอมเขียวเป็นจำนวนมาก ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลป์จัดให้เป็นศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 14 - 18) แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ที่ได้แผ่มาสู่ดินแดนส่วนนี้มาแล้ว อย่างกว้างขวางเป็นปึกแผ่นมานานแล้ว

1.2 อ่างทองในฐานะเมืองสนับสุนอยุธยา

เมื่อชุมชนพัฒนามากขึ้นเป็นเมือง อ่างทองจึงดำรงความเป็นเมืองเกษตรกรรมไว้ และเสมือนหนึ่งเป็นเมืองที่สนับสุนกองเสบียงกับเมืองหลวงมาโดยตลอด นับได้ว่าเป็นเมืองที่มีบทบาทคู่กับอยุธยา เอกสารพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา บันทึกเรื่องเมืองอ่างทองไว้เป็นระยะตามช่วงรัชกาลของพระมหากษัตริย์อยุธยา แสดงความสำคัญของเมืองหน้าด่านไว้ แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยานั้น อ่างทองยังคงเป็นเพียงเมืองเล็กที่ไม่ได้มีเจ้านายปกครอง ยังคงขึ้นตรงต่ออยุธยา หรืออีกนัยหนึ่งคืออาจจะยังเป็นดินแดนเดียวกับอยุธยาที่เป็นได้ และมีหน้าที่ผลิตเสบียงอาหารป้อนกรุงศรีอยุธยา เพราะอ่างทองมีความอุดมสมบูรณ์และมีพื้นที่ราบลุ่มมากกว่า

ด้วยเหตุนี้ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) จึงยังไม่ปรากฏชื่อเมืองอ่างทองว่าเป็นเมืองลูกหลวงของอยุธยาราชธานี เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 1893 นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

พระราชโอรสคือสมเด็จพระรามาธิบดี ไปครองเมืองลพบุรี ในตำแหน่งอุปราช (Fine Arts Department, 1999 : 57) ซึ่งเคยทรงครองเมืองนี้มาก่อน หลังจากนั้นข้อมูลพระราชพงศาวดารบันทึกว่าขุนหลวงพะงั่ว ซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระมหาสี และเป็นเจ้าเมืองสุพรรณบุรีได้เข้ามาขึ้นครองราชสมบัติที่อยุธยาสืบต่อจากพระองค์ ข้อมูลในช่วงอยุธยาตอนต้นนี้อาจแสดงให้เห็นว่าเมืองอ่างทอง ยังเป็นชุมชนเล็กและไม่ได้ตั้งอยู่ที่เมืองอ่างทอง ในปัจจุบัน ชุมชนเดิมยังคงตั้งอยู่แถบเมืองวิเศษชัยชาญ และบริเวณบ้านสามโก้ที่เป็นรอยต่อระหว่างอ่างทอง และสุพรรณบุรีในปัจจุบันก็ได้ สันนิษฐานว่าหลังจากหลังรัชกาลขุนหลวงพะงั่วแล้ว บทบาทของเมืองอ่างทอง เปลี่ยนแปลงไปอีกครึ่งหนึ่ง จากชุมชนเล็กที่เป็นผู้สนับสนุนอยุธยากลายเป็นเมืองใหญ่เพื่อการยุทธศาสตร์

1.3 อ่างทองในฐานะเมืองทางยุทธศาสตร์

เมืองอยุธยาเริ่มมีสงครามกับพม่าในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และรัชกาลอื่นหลังจากนั้น อ่างทองจะมีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีมีความสำคัญในฐานะชุมชนทางการค้า การแลกเปลี่ยนสินค้า และเป็นเมืองป้องกันข้าศึกก่อนเข้าประชิดกรุงศรีอยุธยา แต่อย่างไรก็ตาม แม้เมื่ออยุธยามีศึกกับพม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หัวเมืองรอบพระนครศรีอยุธยาถูกกวาดต้อนเข้ามาป้องกันข้าศึก ก็ยังไม่มีชื่อเมืองอ่างทองหรือเมืองวิเศษชัยชาญ มีเพียงกล่าวถึงสถานที่บางแห่งที่เป็นเส้นทางเดินทัพของพม่าว่า “...ยกตามเข้ามาทางลำสามโก้ ป่าโมก ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแควบางโพงแฝง เข้ามาขานพระนครทางทุ่งลุมพลีช้างด้านเหนือ” (Fine Arts Department, 1999 : 78-95) ลำสามโก้ หรือลำน้ำสามโก้ ปัจจุบันเป็นชื่อตำบลอยู่ในอำเภอสามโก้ ชื่อป่าโมกเป็นชื่อตำบลอยู่ในอำเภอป่าโมก ส่วนบางโพงแฝงนั้นอยู่ในท้องที่อำเภอป่าโมก

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่าใน พ.ศ. 2105 รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา⁵ เกิดกบฏญาณพิเชียร ดังความว่า “ในปีนั้นเกิดกบฏญาณพิเชียรเป็นจลาจลในจังหวัดแขวงหลวง และญาณพิเชียรนั้นเรียนคุณโกหก กระทำการอัมพิปริตสำแดงแก่ชาวชนบทประเทศนั้น และช่องสุ่มเอาเป็นพวกได้มาก ญาณพิเชียรก็ช่องคนในตำบลบ้านยี่ล้น ขุนศรีมงคลแขวงส่งข่าวกบฏนั้นเข้ามาถวายถึงสมเด็จพระบรมบพิตร พระพุทธเจ้าหลวงก็มีพระราชโองการ ตรัสใช้เจ้าพระยาจักรีให้ยกพลทหารออกไปจับญาณพิเชียรซึ่งเป็นกบฏ เจ้าพระยาจักรีและขุนหมื่นทั้งหลายยกออกไปตั้งทัพในตำบลบ้านมหาดไทย”(Fine Arts Department, 1999 : 108-109) อนึ่ง คำว่า “จังหวัด” มีความหมายเดิมว่า “พื้นที่โดยรอบ” จึงแสดงว่าเมืองอ่างทองหรือวิเศษชัยชาญนับเป็นพื้นที่หลวงติดกับพื้นที่ของอยุธยา ซึ่งอาจสอดคล้องกับการตั้งด่านขนอนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะเมืองอยุธยาทางลำน้ำเจ้าพระยาก็ได้ ส่วนตำบลบ้านยี่ล้นปัจจุบันคือตำบลยี่ล้น ในอำเภวิเศษชัยชาญ และตำบลบ้านมหาดไทยปัจจุบันเป็นตำบลมหาดไทย ขึ้นกับอำเภอเมืองอ่างทอง มีเขตติดต่อกับอำเภวิเศษชัยชาญ

ใน พ.ศ. 2110 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จยกทัพไปรบกับพระยาพะสิมที่เมืองสุพรรณบุรี จึงปรากฏชื่อเมืองวิเศษชัยชาญเป็นครั้งแรก ดังนี้ “...ครั้นถึงเดือนยี่ ขึ้น 2 ค่ำ

⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่า “ลัทธิราช 924 ปีก จัตุศก (พ.ศ. 2105) ในปีนั้นเกิดกบฏญาณพิเชียร” แต่ศักราช 2105 นั้น ในความเป็นจริงแล้วตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่ทรงครองราชย์ครั้งที่ 1 ระหว่าง พ.ศ. 2091 – 2106 ดูเพิ่มเติมที่ ขาววิทย์ เกษตรศิริ. (2550). อยุธยา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หน้า 188 – 189

สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จโดยกระบวนเรือจากกรุงศรีอยุธยาไปทำพิธีเหยียบชิงชัยภูมิ
พนมไม่ขมนาม ที่ตำบลลุมพลี แล้วเสด็จไปประทับที่**แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ**อันเป็นที่ประชุมพล...” (Fine Arts
Department, 1999 : 118) แสดงสถานภาพของเมืองวิเศษชัยชาญว่าได้รับการยกขึ้นเป็นหัวเมืองสำคัญด้านการ
รบและเป็นเส้นทางหลักในการสงครามระหว่างพม่าและอยุธยา อนึ่งในปีเดียวกันนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงทราบว่า กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมาจะโจมตีกรุงศรีอยุธยา ก็เสด็จยกกองทัพหลวงพร้อมกับสมเด็จพระ
เอกาทศรถ ไปตั้งทัพหลวงอยู่ที่**บ้านชะไว** แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ (Fine Arts Department, 1999 : 119)
บ้านชะไวคือตำบลชะไว ในปัจจุบันขึ้นกับอำเภอไชโย ยังปรากฏแนวค่ายคูที่ทัพอยุธยาขุดขึ้นเป็นเชิงเทินในการ
ป้องกันทัพเชียงใหม่ในครั้งนั้นหลงเหลืออยู่ อนึ่ง ชื่อชะไวปรากฏอีกครั้งในโคลงนิราศนครสวรรค์ แต่งเมื่อ พ.ศ.
2201 ว่า “บัดดลตำบลไฉว **แดนไชว** ลิงโลดมาทางไกล เตี้ยรน้ำ” (Fine Arts Department, 2018 : 32)

ใน พ.ศ. 2112 ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึก
ว่าทัพจากหัวเมืองเชียงใหม่ยกลงมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ทัพหน้าล่วงลงมาตั้งที่บ้านสระเกษ แขวงเมือง
วิเศษชัยชาญ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปถึงตำบลป่าโมก พบทหารพม่า
จำนวนหนึ่ง จึงเข้าโจมตีจนทัพพม่าล่าถอยกลับขึ้นไป แล้วสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงดำรัสสั่งให้พระราชมนูคุม
ทหารจำนวนหนึ่งขึ้นไปลาดตระเวน ทัพพระราชมนูไปปะทะกับพม่าที่บ้านบางแก้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เสด็จขึ้นไปถึงบ้านแห (Fine Arts Department, 1999 : 121-123) จึงมีดำรัสให้ข้าหลวงขึ้นไปสั่งพระราชมนูให้สร้าง
ทำเป็นลำทัพกลับถอยลงมา แล้วพระองค์กับพระอนุชาที่รักไล่ตีทัพพม่าแตกพ่าย จนถึงค่ายที่ตั้งทัพของพระเจ้า
เชียงใหม่ที่บ้านสระเกษ ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่จึงแตกกระจัดกระจายไป บ้านสระเกษที่ปรากฏปัจจุบันนี้ขึ้น
กับอำเภอไชโย มีร่องรอยตำนานความเชื่อเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่วัดสระเกษหรือสระเกศว่า ครั้งที่ทรง
ยกทัพมาขับไล่พม่านั้น ได้ทรงแวงสระพระเกศที่บริเวณนี้ สำหรับบ้านบางแก้วและบ้านแห เป็นตำบลหนึ่งใน
อำเภอเมืองอ่างทอง ชื่อบ้านสระเกษก็ยังปรากฏในโคลงนิราศนครสวรรค์ว่า “ถึงสระเกศปางเพียง เยวมาล”
(Fine Arts Department, 2018 : 33)

เป็นที่น่าสังเกตว่าหลังจากสงครามกรุงศรีอยุธยา-พม่า ในปี 2112 ที่กรุงศรีอยุธยาต้องเสียเอกราชเป็น
ครั้งแรกนั้น เมืองวิเศษชัยชาญ/อ่างทอง มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อน แต่เปลี่ยนสถานะจากเมืองทางการค้า
หรือชุมทางการค้าเป็นเมืองป้องกันรอบพระนครศรีอยุธยา เพราะหากกองทัพข้าศึกสามารถยกลงมาถึงป่าโมกได้
ก็เท่ากับว่าเข้ามาประชิดชนพระนครศรีอยุธยาและทำให้พลเสียพล้ำได้โดยง่าย ทำให้ต้องมีการเข้มงวดกวดขันใน
การรักษาความปลอดภัยและจัดระบบการปกครองให้ชัดเจนขึ้น

พ.ศ. 2130 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพขึ้นไปขับไล่กองทัพของพระเจ้า
หงสาวดีที่ตำบลป่าโมก หลังจากนั้นใน 5 ปี เมื่อเสด็จยกทัพไปกระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระมหาอุปราชที่
ตำบลตระพังตรุ ดอนเจดีย์ ก็ทรงผ่านบ้านสามโก้อีกครั้ง (Fine Arts Department, 1999 : 123) ความที่ทรง
คุ้นเคยเส้นทางทัพทางตะวันตกของอยุธยา-อ่างทอง-สุพรรณบุรี นี้ทำให้มีพระราชดำริสร้างด่านหน้าป่าโมกขึ้นมา

ในพ.ศ. 2147 ความว่า “มีพระราชโองการตรัสให้แต่งตำหนักในตำบลป่าโมก ครั้นเสร็จก็เสด็จด้วยพระชลวิมาน โดยทางชลมารค เสด็จเข้าพักพลในตำหนักป่าโมกนั้น พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง พระองค์ก็เสด็จกลับพยุหยาตรา จากตำบลป่าโมกเสด็จโดยชลมารคขึ้นเหยียบชัยภูมิในตำบลเอกราช ให้ขุนแผน สะท้านฟันไม้ข่มนามโดยการพิธีพิชัยสงคราม...” ตำบลเอกราช เป็นที่รู้จักในปัจจุบันในฐานะแหล่งผลิตกลอง ขึ้น กับอำเภอป่าโมก ยังไม่ปรากฏแน่ชัดว่าพระตำหนักป่าโมกที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างนั้นจะมีร่องรอยที่ บริเวณใด แต่คงเป็นพระตำหนักเครื่องไม้ชั่วคราวมากกว่าที่จะเป็นพระตำหนักก่ออิฐถือปูน

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา บันทึกว่า ทรงปลอมพระองค์ปะปนกับชาวบ้าน ไปเที่ยวงานฉลองพระอารามแถบเมืองวิเศษชัยชาญ และได้ทรงขึ้นเปรียบ มวยกับนักมวยได้ชัยชนะ ดังนี้ “...ขณะนั้นข้าราชการผู้มีชื่อคนหนึ่งกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบ เกล็ดว่า ณ บ้านประจันตชนบท แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ เพลาพรั่งนี้ชาวบ้านจะทำการฉลองพระอาราม มีมหรสพ งานใหญ่...” (Fine Arts Department, 1999 : 91) “...ครั้งรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระชลพาหนะแวดล้อมไปด้วยข้าทูล ละองธุลีพระบาททั้งปวงไปตามลำดับชลมารค ถึงตำบลบ้านตลาดกรวดจึงหยุดประทับเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้นบก ในที่นั้น...” ตำบลบ้านตลาดกรวดคือ ตำบลตลาดกรวด อำเภอเมืองอ่างทอง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนบ้าน ประจันตชนบท แขวงเมืองวิเศษชัยชาญนั้น อาจหมายถึงบ้านในชนบทห่างออกไปซึ่งยังไม่มีหลักฐานตรวจสอบ ได้ว่าน่าจะเป็นที่แห่งใด

1.4 อ่างทองในฐานะเมืองแห่งพุทธศาสนา

หลังจากที่อยุธยาว่างเว้นจากศึกพม่าไปตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ ทำให้ สถานะภาพของเมืองวิเศษชัยชาญ/เมืองอ่างทอง กลักลับกลายเป็นชุมชนที่มีความคึกคักแบบสังคมการค้าและ สังคมพุทธศาสนาดังเก่า ความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 จึงเน้นที่การบูรณปฏิสังขรณ์ สร้างเสริม หรือฉลองพระอาราม ดังเช่นในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าสรรเพชญ์ ที่ 9 (พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) มีเหตุการณ์สำคัญครั้งใหญ่คือการชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดป่าโมก ให้พ้นจาก การกีดเซาะของตลิ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใน พ.ศ. 2269 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระได้เสด็จไปควบคุมการ ชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ ณ วัดป่าโมก ตำบลป่าโมก เพราะเหตุว่าบริเวณนั้นเป็นคิ่งน้ำ น้ำกัดเซาะตลิ่งพังเข้าไปถึง พระวิหาร หากไม่ชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ออกห่างตลิ่งแล้ว ก็อาจพังลงน้ำก็ได้ เมื่อเสร็จการชะลอพระพุทธรู ปไสยาสน์ พระองค์ทรงสถาปนาพระอารามขึ้นใหม่พร้อมทั้งเสนาสนะต่าง ๆ และโปรดให้จารึกเหตุการณ์นี้ไว้ ในพระอุโบสถ (Fine Arts Department, 1999 : 106) ปัจจุบันจารึกหลักนี้ชำรุดมากแต่ยังประดิษฐานที่ผนัง พระอุโบสถวัดป่าโมกอยู่เช่นเดิม

ล่วงมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เกิดสงครามกลางเมืองครั้งใหญ่ขึ้นในต้นรัชกาล ระหว่างพระองค์กับเจ้าฟ้าเอกทัศและเจ้าฟ้าพรเมศร์ เพราะก่อนที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจะขึ้นครอง ราชสมบัตินั้น พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระตรัสมอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าเอกทัศ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศขณะนั้นดำรง

พระอิสริยยศที่กรม พระราชวังบวรไม่เต็มพระทัย ดังนั้นเมื่อพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระสวรรคต พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับเจ้าฟ้าอภัยจึงรบกันกลางพระนคร เจ้าฟ้าอภัยแพ้จึงหนีไปกับเจ้าฟ้าปรเมศร์ ลงเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้นไปทางป่าโมก ครั้นถึงบ้านเลน จึงเสด็จขึ้นบกไปทางบ้านเอกราช แต่ก็ถูกทหารตามจับและสำเร็จโทษทั้ง 2 พระองค์ (Fine Arts Department, 1999 : 109) นอกจากนี้ ในช่วงรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งไม่มีสงครามกับเพื่อนบ้าน พระองค์จึงทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ ทั้งในและนอกพระนคร ได้เสด็จไปฉลองวัดป่าโมก และเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปนมัสการพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก พระนอนจักรสีห์และพระนอนวัดขุนอินทประมูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศน่าจะทรงคุ้นเคยกับพระสงฆ์เมืองอ่างทองพอสมควร เช่น ใน พ.ศ. 2287 มีพระราชดำรัสให้นิมนต์พระอาจารย์วัดพันทาบ แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ ให้เข้านั่งสมาธิช่วยห้ามฝนตกในการฉลองวัดนางคำ เป็นต้น (Fine Arts Department, 1999 : 121-122)

สถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนปลายที่เมืองอ่างทอง ก็คือพระตำหนักคำหยาด ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวอู่หมพร พระอนุชาของสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าอยู่หัวเอกทัศ) ได้เสด็จออกทรงผนวช ณ วัดโพธิ์ทอง ตำบลคำหยาด และทรงสร้างตึกประทับร้อนเรียกว่าพระตำหนักคำหยาดขึ้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสและพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ (Chulalongkorn, 2002 : 154)

ในที่สุดแห่งประวัติศาสตร์อยุธยา เมืองอ่างทองได้รับการกล่าวถึงในเรื่องกองกำลังชุมชนที่มีส่วนในการป้องกันพม่า และมีความเข้มแข็งในการป้องกันชุมชนของตนเอง วิถีกรรมของขุนรองปลัดชู กรรมการเมืองวิเศษชัยชาญ บ้านสี่ร้อย และชาวบ้านวิเศษชัยชาญได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชาวบ้านระจัน ซึ่งเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่รับรู้ทั่วไปอยู่แล้ว

2. ความต่อเนื่องของเมืองอ่างทองสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อย้ายราชธานีลงมาตั้งที่กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ในที่สุดแล้ว เมืองอ่างทองก็อยู่ห่างออกไปจากเมืองหลวง ความสำคัญของเมืองจึงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย แต่เมืองอ่างทองก็ยังเป็นเมืองป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามาทางตะวันตกของอาณาจักรอยู่ เช่นใน พ.ศ. 2317 เมื่อคราวรบพม่าที่บางแก้ว เมืองราชบุรี พระยาอินทรวชิตเจ้าเมืองวิเศษชัยชาญ ได้คุมกองทัพไปช่วยพระยายมราชรบกับพม่าที่แขวงเมืองราชบุรี (Fine Arts Department, 1999 : 195) แสดงว่าอ่างทองยังเป็นเส้นทางทัพและเป็นเมืองสนับสนุนด้านการรบ จนถึง พ.ศ. 2356 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ทำท่อบก้นน้ำที่เมืองอ่างทอง ให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่กอง เเกณฑ์คนเมืองนครราชสีมา เมืองเวียงจันทน์ และหัวเมืองฝ่ายตะวันออกนอกเหนือนครราชสีมาออกไป เข้ามาทำท่อบก้นน้ำที่เมืองอ่างทองเพื่อจะให้สายน้ำไหลเข้าทางคลองบางแก้วซึ่งตื้นเขิน ให้กลับใช้เรือเดินได้ตลอดปีตั้งแต่ก่อน แต่ท่อบก้นน้ำพังทลายลงเพราะทานกำลังน้ำไม่ไหว เมื่อทำไม่สำเร็จจึงได้ย้ายตัวเมืองอีกครั้งหนึ่งจากตำบลบ้านแห ที่วัดไชยมงคล ไปตั้งที่ตำบลบางแก้ว ใต้ปากคลองบางแก้วฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงทุกวันนี้ (Boranrajathanin, 2011 : 184)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เรื่องปิดลำน้ำและคลองบางแก้วว่า (Damrongrajanubhab, 2003 : 88-89) “แม้จะไปดู ที่คลองบางแก้วในเวลานี้ น่าจะประหลาดใจว่า ทำไมจึงเกณฑ์คนเข้ามาทำทอนบปิดลำแม่น้ำเจ้าพระยา ในครั้งนั้นอันความจริงที่เป็นมาแต่เดิมนั้น ลำแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ลงมาทางหน้าเมืองอ่างทองทุกวันนี้ ลำน้ำ เข้าทางบางแก้ว มาทางคลองเมืองกรุงเก่าลงมาทางวัดพุทไธสวรรย์มาออกตรงป้อมเพชร แม่น้ำตอนใต้คลอง บางแก้วเดิมเป็นคลองขุดมาต่อลำแม่น้ำน้อย แต่สายน้ำมาเดินเสียทางคลองขุดนี้ กัดแผ่นดินกว้างลึกออกไปเป็น ลำแม่น้ำ ทางบางแก้วจึงตื้นเขินขึ้นทุกที จนใช้เรือไม่ได้ในฤดูแล้งด้วย เหตุนี้จึงไปสร้างทอนบปิดทางใหม่ซึ่งน้ำ กัดเซาะ ประสงค์จะให้สายน้ำกลับไปทางบางแก้วซึ่งเป็นลำน้ำเดิม แต่ทอนบที่ทำเมื่อปีระกาเบญจศกนั้น ทอนน้ำ ไม่อยู่ ถึงฤดูน้ำเหนือหลากทอนบก็พังไม่ได้ประโยชน์ดังคาด สายน้ำลำแม่น้ำเจ้าพระยาจึงลงทางเมืองอ่างทองมา จนทราบเท่าทุกวันนี้”

ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทั้ง 2 พระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองอ่างทองในหลายโอกาส ดังเช่น พ.ศ. 2376 พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระผนวชเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ ได้เสด็จยังวัดขุนอินทประมูล (Phra Chom klaw Chaouhua, 1972 : 9) ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเมือง กรุงเก่าและอ่างทองหลายครั้ง คือใน พ.ศ. 2421 เสด็จวัดไชโย อำเภochaโย วัดขุนอินทประมูล อำเภochaทอง และ วัดป่าโมก อำเภochaโมก ใน พ.ศ. 2444 เสด็จเมืองอ่างทอง เสด็จวัดไชโย และเมืองสิงห์บุรี คราวเสด็จกลับผ่าน เมืองอ่างทอง ได้ทรงมนัสการพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก ใน พ.ศ. 2449 เสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2 ทรงมนัสการ พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก เสด็จเมืองอ่างทอง และเสด็จไปวัดไชโย พ.ศ. 2551 เสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า เสด็จไปอำเภochaพิเศษชัยชาญ ทอดพระเนตรพระตำหนักคำหยาดและวัดขุนอินทประมูล (Chulalongkorn, 2002 : 154)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เสด็จประพาสลำแม่น้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่ มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์ ใน พ.ศ. 2459 (Boranrajathanin, 2011 : 153-160) ประทับพักร้อนที่วัดท่าสุพรรณ ปัจจุบันคือวัดพิเศษชัยชาญ แล้วเสร็จขึ้นไปประทับแรมที่พลับพลาหน้าวัดเกาะ หน้าว่าการอำเภochaทอง (เดิม) เสด็จประพาสบ้านโพธิ์ทอง จากนั้นเสด็จต่อไปยังเมืองสิงห์บุรีและชัยนาท ขาล่องได้เสด็จล่องทางแม่น้ำเจ้าพระยา ประทับพักร้อนที่วัดไชโย แล้วเสด็จมาประทับแรมที่พลับพลาหน้าศาลากลางจังหวัดอ่างทอง

สรุปและอภิปรายผล

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังตัวอย่างที่แสดงนี้ เป็นหลักฐานว่าเมืองอ่างทองมีพัฒนาการจากชุมชนดั้งเดิม ตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ มาจนเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ และอาจได้รับวัฒนธรรมทวารวดีในการสร้างบ้าน เมืองขึ้นตามแบบเมืองในรัฐทวารวดีที่แพร่กระจายอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ต่อจากนั้นอ่างทอง ได้กลายเป็นเมืองเศรษฐกิจโดยเฉพาะข้าว ที่ต้องเป็นพื้นที่สนับสนุนอยุธยา อ่างทองจึงมีคนอยู่อย่างหนาแน่นมาก

ขึ้น ประกอบกับมีที่ตั้งบริเวณทางผ่านการเดินทัพมาแต่อดีต ผนวกกับเส้นทางน้ำที่ไหลผ่านเมืองคือ แม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้เมืองวิเศษชัยชาญ-อ่างทองมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น เมื่ออยุธยาเริ่มศึกกับพม่าทางตะวันตก เส้นทางเดินทัพผ่านเมืองอ่างทองจึงมีความจำเป็นในการระดมไพร่พล เสบียงอาหารและอาวุธยุทธโปกรณ์ ครั้น อยุธยามีความมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว เมืองอ่างทองกลายเป็นเมืองหน้าด่านและเมืองทางพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏวัดจำนวนมาก และพื้นที่ปลอดภัยที่พระมหากษัตริย์อยุธยาจะเสด็จพระราชดำเนินไปเสมอๆ

รายการเอกสารอ้างอิง

- Boranratchatanin. (2011). *Krung Kao Lao Reung*. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Chulalongkorn. (1962). *Royal letters on Journey to Ma Kham Tao River*. Bangkok: n.p. (In Thai)
- Chulalongkorn. (2002). *Royal non-official Journey in the reign of King Rama V*. Bangkok: Aksorn Charoen That. (In Thai)
- Damrongrajanubhab. (2003). *Royal Chronicle of Rattanakosin in the reign of king Rama II*. Bangkok: n.p. (In Thai)
- Fine Arts Department. (1999). *Royal Chronicle version Hatthalekha vol. 1- 2*. Bangkok: n.p. (In Thai)
- Fine Arts Department. (2016). *First men on our land*. Bangkok: Rungsil printing. (In Thai)
- Fine Arts Department. (2018). *Klong Chaloe phra keat Somdet Phra Narai Maharaj Klong Nirat Nakorn Sawan*. Bangkok: Sririchai Press. (In Thai)
- Kasetsiri, C. (1997). *Ayutthaya*. Bangkok: The Foundation for the promotion of social sciences and humanities textbooks projects. (In Thai)
- Narissaranuwattiwong. (1963). *Letters to Phitsanulok*. Bangkok: n.p. (In Thai)
- Phisphumvidhi, P (2016). “The genius of His Majesty the King Phrananai Maharat”. *Silapha wat thanatham*. 37(9): 124-145.
- Phra Chom Klaw Chaouhua. (1972). *Collection of Bali’s text of King Rama IV vol. 2*. Bangkok: Maha Mongkut printing. (In Thai)
- Phra Panarat. (2015). *Royal Chronicle of Rattanakosin version Phra Panarat*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing. (In Thai)
- Thipakornrawong. (2004). *Royal Chronicle of Rattanakosin in the reign of king Rama IV*. Bangkok: n.p. (In Thai)